

Συνέντευξη του Ανδρέα Ν. Λύτρα Καθηγητή Κοινωνιολογίας στο Βασίλη Τακτικό στο πλαίσιο της έρευνας του Ινστιτούτο Μελετών κοινωνικής οικονομίας για το μέλλον της μισθωτής εργασίας. ○

Ανδρέας Ν. Λύτρας γεννήθηκε στα Ιωάννινα. Είναι Καθηγητής Κοινωνιολογίας, διδάσκει από το 1990 στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Έχει διατελέσει διευθυντής του Εθνικού Ινστιτούτου Εργασίας, διευθυντής της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Διοίκησης και διοικητής στο ΓΝΑ "Κοργιαλένιο - Μπενάκειο, ΕΕΣ". Βιβλία του έχουν ενταχθεί σε βιβλιοθήκες ξένων πανεπιστημίων. Επιπλέον έχει εκπονήσει και δημοσιεύσει άρθρα, συμμετοχές σε συλλογικά έργα και ανακοινώσεις σε συνέδρια.

Ως Ινστιτούτο Μελετών κοινωνικής οικονομίας ζητήσαμε την επιστημονική του άποψη για θέματα που σχετίζονται με το μέλλον της μισθωτής εργασίας σε σχέση με τις επιδράσεις των νέων τεχνολογιών στη παραγωγή και την επιχειρηματικότητα .

1. Ποιο είναι το μέλλον της μισθωτής εργασίας σε σχέση με τις νέες τεχνολογίες και την προσφορά εργασίας. Θα είναι επαρκής η ζήτηση στο άμεσο μέλλον από το κράτος και την αγορά ή βρισκόμαστε αντικειμενικά σε μια φθίνουσα πορεία και πρέπει να αναζητηθούν άλλες μορφές εργασίας;

Α.Ν. Λύτρας: Η σύντομη και ασφαλής απάντηση θα μοιάζει μάλλον με τα γνωμικά του μάντη Κάλχα, παρά με μια έγκυρη επιστημονική προσέγγιση. Διαλέγω, λοιπόν, μια πιο σύνθετη, αλλά και όσο γίνεται πιο συνεκτική εκτίμηση. 1) Από θεωρητικής άποψης, όσο και αν αυτό φαίνεται περίεργο, υπάρχει απόλυτη συμφωνία ανάμεσα στην κλασική πολιτική οικονομία (φιλελευθερισμός) και τον κλασικό μαρξισμό (με αντίθετες αξιολογήσεις, σε σχέση με τις ιδιότητες της μισθωτής εργασίας), σχετικά με τη μεγάλη χρησιμότητα της μισθωτής εργασίας στον καπιταλισμό, ως τη μοναδική πηγή του κεφαλαιοκρατικού κέρδους. Επομένως, όσο ο καπιταλισμός επιβιώνει και αναπτύσσεται υπάρχει η μέγιστη ανάγκη για την ύπαρξη της μισθωτής υπαγωγής, δηλαδή της μισθωτής εργασίας. Ακόμη, για επιτευχθούν υψηλότεροι ρυθμοί ανάπτυξης τόσο ετησίως όσο και στις μεγάλες διάρκειες απαιτείται η συνεχής αύξηση του αριθμού και της αναλογίας των μισθωτών εργαζομένων. 2) Αυτές οι θεωρητικές εκτιμήσεις και στρατηγικές, που ακούγονται και ως προγνώσεις, επιβεβαιώνονται πλήρως από τις τάσεις των ποσοτικών δεδομένων της μισθωτής εργασίας στις μεγάλες διάρκειες, αλλά την πρόσφατη περίοδο, παρά τους συγκυριακούς σπασμούς της διαφορετικής συμπεριφοράς των αναλογιών. Αυτή η διαπίστωση ισχύει, απολύτως και πλέον, στις πολύ προηγμένες χώρες, με αναλογίες των μισθωτών κοντά ή πάνω από 90% της απασχόλησης. Ισχύει, με κάποιες διαφοροποιήσεις, και για τις χώρες που εκσυγχρονίζονται ταχύτατα και συναγωνίζονται μεταξύ τους στον περιορισμό των υπόλοιπων καθεστώτων απασχόλησης και τη διεύρυνση του ποσοστού των μισθωτών. Οι νέες ομάδες των μισθωτών, πιεζόμενες από το σφοδρό ανταγωνισμό, εντάσσονται περισσότερο σε ευέλικτα καθεστώτα εργασίας και ιδίως στη φθηνότερη μερική απασχόληση. 3) Οι πρόσφατες εξελίξεις στην οργάνωση της εργασίας έφεραν στο προσκήνιο ένα νέο φαινόμενο. Πολύ πρωτοπόρες και κερδοφόρες επιχειρήσεις

χρησιμοποιούν εργαζόμενους, που μοιάζουν με αυτοαπασχολούμενους, συχνά από απόσταση από την έδρα τους και οργανωμένους σε αυτό-διευθυνόμενες ομάδες εργασίας ή σε παράλληλα δίκτυα, διευκολυνόμενα από την πληροφορική και επικοινωνιακή τεχνολογία. 4) Οι καπιταλιστικές χώρες έχουν ανάγκη, προκειμένου να επιτυγχάνουν συνεχώς υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης και μεγαλύτερη μάζα εθνικού πλούτου, νέες αυξανόμενες ανθρώπινες δυνάμεις. Έχοντας όμως φθάσει σε κορυφαία επίπεδα ενσωμάτωσης των ικανών και διαθέσιμων για εργασία (80-90%), αυτή η προοπτική φαίνεται αδύνατη με συμβατικούς όρους.

Οι εναλλακτικές λύσεις είναι πρακτικά δύο: είτε η ενσωμάτωση νέων μεταναστών στους αναπτυγμένους τομείς είτε η επινόηση νέων αντικειμένων και τομέων οικονομικής δραστηριότητας (ή ακόμη και αξιοποίηση γνωστών, αλλά προς στιγμήν περιθωριακών αντικειμένων παραγωγής). Η ίδια η οικονομική ανάγκη, που γέννησε την απαίτηση για την παραγωγική επέκταση, δημιουργεί την δυνατότητα για τη διεύρυνση των κερδών, μέσω της μείωσης των εξόδων των επιχειρηματιών (συνήθως φορολογικών, αρκετές φορές με τη συνδρομή της «διαφημιστικής ενίσχυσης» των brand names των επιχειρήσεων). Αυτή η εκβολή των εμμονικών προσπαθειών της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας για την πραγματοποίηση κερδών είτε με την πρόσθεση νέων εσόδων (κλασική κερδοσκοπία) είτε με την αφαίρεση εξόδων (η επινόηση της φορολογικής ελάφρυνσης με τη χρηματοδότηση της κοινωνικής οικονομίας) διευρύνει τις δικές μας προσδοκίες για την εδραίωση του κοινωνικού τομέα, ως τον ισχυρό συμπληρωματικό οικονομικό τομέα, δίπλα στην αγορά και το κράτος. Αυτή η δυνατότητα είναι ταυτόχρονα μια ευκαιρία για τις κοινωνίες μας, για περισσότερη μέριμνα για τα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα που έχουν μείνει ανεπίλυτα (οικολογία, ανισότητες, φτώχεια, κοινωνικοί αποκλεισμοί, περιθωριοποίηση), για ένα εναλλακτικό πλαίσιο παραγωγής, με κοινωνικές καινοτομίες και χρήσιμες οικονομικές πρωτοβουλίες, και για ένα μεγαλύτερο αριθμό εργαζομένων που έχουν απελευθερωθεί από τις δουλειές της μισθωτής εργασίας.

2. Στον ευρωπαϊκό χώρο τον οποίο ανήκουμε, το ΑΕΠ στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα είναι περίπου στο 20% και η απασχόληση σ αυτούς τους τομείς γύρω στο 22%. Αν συμπεριλάβουμε στην υλική παραγωγή τις κατασκευές και τις μεταφορές το ποσοστό ανεβαίνει ενδεχομένως κοντά στο 30%. Αν λάβουμε υπόψη ότι η απασχόληση είναι γύρω στο 15% είναι η απασχόληση στο δημόσιο τομέα και η εκτίμηση αυτή είναι σωστή, τότε ένα ποσοστό 50%-60% πρέπει να καλυφθεί από το εμπόριο – υπηρεσίες – τουρισμό. Με αυτά τα δεδομένα πόσο είναι εφικτό να υπάρχει προσφορά εργασίας για όλους, όταν διαρκώς συρρικνώνεται η υλική παραγωγή και η πραγματική οικονομία;

Α.Ν. Λύτρας: Τα δεδομένα που επικαλείστε είναι πολύ κοντά στην πραγματικότητα, όπως φαίνεται στα δύο ακόλουθα διαγράμματα. Είναι μια από τις ιδιαιτερότητες του καπιταλισμού το μόνο πραγματικό και υλικό αποτέλεσμα που αποτιμά είναι το κέρδος, τόσο ως μάζα όσο και ως αναλογία σε σχέση προς το επενδυμένο κεφάλαιο. Υποδεικνύεται μάλιστα ότι με αυτόν τον τρόπο οι υπηρεσίες είναι ο πιο αποδοτικός τομέας παραγωγής της σύγχρονης εποχής στις αναπτυγμένες χώρες. Ο ίδιος τομέας απολογιστικά απασχολεί

τον τεράστιο αριθμό των εργαζομένων. Η «απίστευτα» υψηλή αναλογία των εργαζομένων και ιδίως των μισθωτών δημιουργεί σίγουρα εντυπώσεις. Η υλική παρέμβαση των μισθωτών στις υπηρεσίες είναι, να μετατρέπουν τις διεθνείς συναλλαγές (τραπεζικές εργασίες, χονδρικό εμπόριο, μεταφορές, αποθήκευση, ασφάλειες προσώπων και εμπορευμάτων, εξαγωγή τουριστικών υπηρεσιών που καταναλώνονται εντός της χώρας, εμπόριο χρήματος) και τα παρεπόμενα τους στις εθνικές συναλλαγές (επισιτισμός, λιανικό εμπόριο, ενοικιάσεις ακινήτων και τροχοφόρων κλπ) σε επιχειρηματικά κέρδη. Συμβολικά τα κέρδη των αναπτυγμένων χωρών παράγονται από τις άνισες και ασύμμετρες οικονομικές σχέσεις, τις οποίες αναπτύσσουν συστηματικά με τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Εντελώς σχηματικά, όσα εμπορεύματα παράγονται φθηνότερα στις πιο φτωχές χώρες πωλούνται (σε ένα σύνθετο ισοζύγιο συναλλαγών) ακριβότερα στις πλούσιες χώρες. Η ανθρώπινη εργασία και ιδίως η μισθωτή εργασία συμβάλλει αποφασιστικά στην πραγματοποίηση της ουσιαστικής ύλης της οικονομίας, δηλαδή των κερδών των επιχειρήσεων. Για αυτό ακριβώς υπάρχει η φρενίτιδα για τη γνωστή «εξωστρέφεια» των εργαζομένων. Οι ίδιοι οι εργαζόμενοι ευνοούνται από κάποιες από τις διαστάσεις αυτών σχέσεων. Δουλεύουν σε λιγότερο κοπιώδεις εργασίες. Νέμονται υψηλότερου εισοδήματος από τους εργαζόμενους στις φτωχές χώρες. Μπορούν να αγοράζουν περισσότερα και σχετικά φθηνότερα αγαθά από ό, τι αν τα παρήγαγαν οι ίδιοι. Ένα όμως γεγονός είναι αδιαμφισβήτητο: οι επιχειρηματίες σε αυτή τη σχέση νέμονται τεράστια κέρδη, τόσο σε μάζα όσο και σε αναλογίες επί του κεφαλαίου τους. Τίποτα το μεταφυσικό δεν υπάρχει σε αυτή την κατάσταση. Απουσιάζει απλώς κάθε δημιουργικότητα, σε σχέση με την υλική παραγωγή. Περισεύουν όμως οι επινοήσεις. Μερικές από αυτές βύθισαν βέβαια την παγκόσμια οικονομία στο χάος. Ακόμη περιμένουμε να μετανοήσουν κάποιοι για τις οικονομικές επιλογές τους. Εκείνοι περιμένουν άλλο πράγμα: “business as usual” (επιχειρηματική δράση όπως συνήθως) και κερδοσκοπική “come back” (επιστροφή).

3. Πόσο βιώσιμη μπορεί να είναι μια οικονομία με ελλείμματα και δημόσιο χρέος, όταν το κράτος δαπανά ένα υψηλό ποσοστό του ΑΕΠ 40%-45% και απασχολεί ένα ποσοστό του εργατικού δυναμικού γύρω στο 15%. Ο κρατικός παρεμβατισμός σ αυτή την περίπτωση μειώνει ή αυξάνει τις ανισότητες;

Α.Ν. Λύτρας: Το μεγάλο κράτος ή άλλως το κοινωνικό κράτος είναι ένα ιστορικό δημιούργημα της μείζονος κρίσης του καπιταλισμού (του 1929-30). Η διαμόρφωση ευρύτατων δημόσιων δομών και η εξαιρετικά μεγάλη απασχόληση στο Δημόσιο συνοδεύουν τις εκτεταμένες και άγνωστες μέχρι τότε διαστάσεις των κοινωνικών δικαιωμάτων (δωρεάν εκπαίδευση, συστήματα υγείας, δημόσια συστήματα κοινωνικής ασφάλισης και συνταξιοδότησης στην Ευρώπη, παροχές κοινωνικής κατοικίας, προστασία της μητρότητας και των παιδιών). Η συγκρότηση του μεγάλου κράτους είναι αποτέλεσμα της ουσιαστικής κατάρρευσης του καπιταλισμού και μέσο για την ανανέωση του και αυτός πράγματι ανανεώθηκε. Αυτό το μοντέλο κράτους σταδιακά περιορίστηκε, κάτω από την επίδραση των συντηρητικότερων πολιτικών δυνάμεων (νέο-φιλελευθερισμός) και την έμπνευση της νέας εκδοχής της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας. Τα εργαλεία αυτής της θεραπευτικής των ασθενειών της αγοράς, ωστόσο, χρησιμοποιήθηκαν και πρόσφατα από τις ΗΠΑ και την

Ιαπωνία. Τι έκαναν; Αύξησαν το ήδη μεγάλο δημόσιο χρέος τους (στην Ιαπωνία στο 245% και στις ΗΠΑ το 114% του ΑΕΠ περίπου) και το έλλειμμα του κρατικού προϋπολογισμού τους, προκειμένου να αντιμετωπίσουν την κρίση του 2007-8. Συγκράτησαν έτσι την ανεργία και μετά τήν μείωσαν σε πολύ ανεκτά για τον πληθυσμό επίπεδα. Στην Ευρώπη έκαναν το αντίθετο: επέλεξαν τη λιτότητα και τον περιορισμό των δημόσιων δαπανών. Το αποτέλεσμα ήταν η εκρηκτική αύξηση της ανεργίας στην Ισπανία, την Ελλάδα, την Πορτογαλία, την Ιταλία κλπ. Όλα, λοιπόν, είναι θέματα επιλογών και στόχων. Το εκτεταμένο κράτος έχει σίγουρα μεγάλο κόστος που επιβαρύνει την φορολογία και κυρίως επιβάλλει τη βαριά επιτροπεία σε κάθε διάσταση της καθημερινής δράσης, αλλά και ολόκληρης της ζωής των πολιτών. Είναι μηχανισμός κυριαρχίας και αυτό φαίνεται αδρά σε κάθε περίπτωση. Οι τελευταίες διαπιστώσεις είναι η χρήσιμη γέφυρα για να σχολιάσω το δεύτερο σκέλος του ερωτήματος. Το σύγχρονο κράτος απεικονίζει τον μεγαλύτερο εργοδότη και τον μεγαλύτερο καταναλωτή. Όταν το δημόσιο κάνει διαγωνισμούς και προμήθειες ή κάνει δημόσια έργα μεταβιβάζει το δημόσιο χρήμα στους επιχειρηματίες και έτσι αυτοί δημιουργούν υψηλά κέρδη. Αν εκτιμήσουμε ότι στις σύγχρονες κοινωνίες εκπροσωπούνται βασικά τα στρώματα μισθωτών (η μεγάλη πλειονότητα), οι αυτοαπασχολούμενοι ή ακόμη οι μικροί εργοδότες και οι κάτοχοι μεγάλων επιχειρήσεων (η ισχνή μειονότητα), τότε το κράτος ενεργεί με τον ακόλουθο τρόπο: από τη μεγάλη μάζα των μισθωτών συλλέγει κυρίως τους έμμεσους φόρους, από τα μεσαία εισοδήματα συλλέγει έμμεσους και άμεσους φόρους και από τους κατόχους μεγάλων επιχειρήσεων συλλέγει κυρίως φόρους από το εισόδημα, αλλά ταυτόχρονα τούς μεταβιβάζει το μείζον μέρος των δημόσιων δαπανών (όσα υπολείπονται από την καταβολή των μισθών και τις λοιπές κρατικές υποχρεώσεις). Προφανώς οι κοινωνικές ανισότητες σε αυτές τις διαδικασίες διευρύνονται περαιτέρω. Οφείλουμε παράλληλα να σκεφτόμαστε ότι χωρίς άλλη εναλλακτική επιλογή, το κράτος προσφέρει στους λιγότερο ευνοημένους το ελάχιστο και τουλάχιστον αποδεκτό επίπεδο διαβίωσης. Η παλαιότερη φιλανθρωπία παρείχε στην γενική της ιστορία ελάχιστα αποτελέσματα, αλλά αρκετά αίσχη και υποκρισίες. Σε κάθε περίπτωση οι βασικές οικονομικές διαμαρτυρίες έναντι του εκτεταμένου κράτους προέρχονται από τα μεσαία εισοδήματα. Οι φορείς τους θεωρούν ότι δίνουν πολλά και λαμβάνουν σχεδόν τίποτα. Η μεγάλη μάζα των μισθωτών πάντα διαμαρτύρεται για το χαμηλότερο επίπεδο της ποιότητας των υπηρεσιών, έναντι αυτού που θα έπρεπε να απολαύει. Οι επιτυχημένοι κάτοχοι των μεγάλων επιχειρήσεων, ενώ κερδίζουν εξαιρετικές αποδόσεις από το Δημόσιο, ασκούν συνήθως την ειρωνική κριτική τους προς τις αγκυλώσεις και τις δυσλειτουργίες του κράτους. Είναι η λαμπρή σύνθεση της αντίθεσης στο κόστος (μεσαία εισοδήματα), της ανικανοποίητης ανοχής στην παρούσα ή επικείμενη αποσύνθεση (η μεγάλη μάζα των μισθωτών) και της σαφέστατης προσδοκίας των επιχειρηματιών να παραλάβουν δωρεάν ή πολύ φτηνά τις Δημόσιες δομές και λειτουργίες. Εκτός αν συμβεί κάτι άλλο: η ανάπτυξη πρωτοβουλιών της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, από τους συλλογικούς φορείς της κοινωνίας των πολιτών. Αυτές οι πρωτοβουλίες θα περιορίσουν το κράτος, χωρίς να περιορίσουν τις κοινωνικές ωφέλειες. Αυτή η επιλογή, όμως, απαιτεί συγκροτημένο υποκείμενο, προσδιορισμένη και πολιτικά αξιοποιήσιμη στρατηγική, συσχετισμό κοινωνικών δυνάμεων και τελεσφόρες συμμαχίες. Μέχρι τότε οι οπαδοί του Hayek και του Friedman και οι πιο συντηρητικοί (νέο-φιλελεύθεροι) πολιτικοί παράγοντες θα γλεντάνε με την κοινωνική αδράνεια και θα νέμονται των κρατικών ωφελειών.

4. Τι ποσοστό καταλαμβάνει ο συγκεντρωποιημένος τομέας της ενέργειας στο ΑΕΠ και ποιο ποσοστό της απασχόλησης;

Α.Ν. Λύτρας: Σύμφωνα με τα δεδομένα που έχω ήδη παραθέσει ο τομέας της παραγωγής ενέργειας αποτελεί κλάσμα της εν γένει βιομηχανικής παραγωγής (δευτερογενής), μαζί με τις εξορύξεις, τη μεταποίηση (η κλασική βιομηχανία) και τις κατασκευές (είτε δημόσιων και ιδιωτικών υποδομών είτε κατοικιών και καταστημάτων κλπ). Αναλόγως προς την εθνική οικονομία την οποία εξετάζουμε και τις ιδιομορφίες της (ύπαρξη ή απουσία φυσικών πόρων) η αναλογία κυμαίνεται σε μάλλον χαμηλά επίπεδα. Μεγαλύτερη αναλογία παρατηρείται στις λεγόμενες πετρελαιοπαραγωγές χώρες που είναι όμως λιγότερο αναπτυγμένες και χαρακτηρίζονται από τη λεγόμενη «μονομερή» οικονομική ανάπτυξη. Σε παρόμοια επίπεδα με την κατανομή του ΑΕΠ βρίσκεται και η αναλογία της απασχόλησης. Οι σπασμοί των πιο σημαντικών διαφορών διαπιστώνεται σε περιόδους βιομηχανικής αλλαγής. Για παράδειγμα την περίοδο της εγκατάλειψης του άνθρακα υπήρξαν μεγάλες διακυμάνσεις τόσο στη συνεισφορά των κλάδων της ενέργειας στο ΑΕΠ όσο και την απασχόληση. Έχετε πάντως δίκιο ότι ο κλάδος της ενέργειας έχει μεγάλη συγκέντρωση σε επιχειρήσεις και απασχόλησης σε ενιαίους εργοδότες.

5. Ποια είναι τα περιθώρια ανάπτυξης των άυλων υπηρεσιών και της απασχόλησης σ' αυτές τις υπηρεσίες, όταν οι νέες τεχνολογίες αποδεδειγμένα περιορίζουν την απασχόληση στις χρηματοοικονομικές ανταλλαγές και στις πωλήσεις μέσω της ηλεκτρονοποίησης και αυτοματοποίησης των διαδικασιών (e-shop, e-banking κ.λ.π.);

Α.Ν. Λύτρας: Είναι εξαιρετικά δύσκολο να γίνουν ασφαλείς προβλέψεις τόσο για το είδος των νέων επενδύσεων, μαζί με τους αυτοματισμούς που συνεπιφέρουν, όσο και για το μέγεθος ή το είδος της απασχόλησης στους τομείς της επιχειρηματικής αιχμής. Όλες οι προηγούμενες εμπειρίες μας παρέχουν την ασφαλή απολογιστική ένδειξη, ότι οι επενδύσεις σε καινοτόμους τομείς και οι μέχρι τώρα αυτοματισμοί αύξησαν και δεν μείωσαν την απασχόληση στις εθνικές οικονομίες που παρουσιάστηκαν. Υπήρξε βέβαια μια αν-ευθύγραμμη εξέλιξη. Οι καινοτόμες επενδύσεις και οι αυτοματισμοί είναι απαιτητικά σε κεφάλαιο εγχειρήματα. Τα πρόσθετα χρήματα βρίσκονται από τον συγκυριακό περιορισμό (είτε σε μια επιχείρηση είτε σε ένα ολόκληρο κλάδο) των εργαζομένων (και άρα του αντίστοιχου μισθολογικού βάρους). Η ροπή προς τις απολύσεις δημιουργεί μια νέα μάζα ανέργων που σταδιακά περιορίζει τις οικονομικές της απαιτήσεις της, είτε από φόβο για το μέλλον (που τονίζεται από τις αναπόδεικτες προβλέψεις περί ευθείας υποκατάστασης τους από τα αυτόματα συστήματα) είτε από τις στερήσεις που συνεπιφέρει η κατάσταση της ανεργίας είτε ακόμη και από την υπαρκτή «μάστιγα της πείνας», προκειμένου να επανέλθει στην απασχόληση και να αποκτήσει ένα εισόδημα. Αυτό που είναι δύσκολο να συνειδητοποιήσει ο μέσος άνθρωπος είναι το γεγονός ότι η ίδια η εργασία αποτελεί ισοδύναμο εμπόρευμα, όπως όλα τα άλλα εμπορεύματα, και η τιμή της διακυμαίνεται κατά τη συναλλακτική διαδικασία. Όταν η τιμή της εργασίας εκτιμηθεί πως είναι συμφέρουσα, κινητοποιεί, είτε αυτοτελώς είτε συνδυαστικά με τις υπάρχουσες επενδύσεις, το

ενδιαφέρον των επιχειρηματιών. Αυτό σημαίνει, πως είτε οι καινοτόμες επιχειρήσεις θα απορροφήσουν ισοδύναμο ή και περισσότερο ανθρώπινο δυναμικό, σε σχέση με αυτό που απέλυσαν, με πολύ χαμηλότερο μισθολογικό κόστος, είτε νέες επιχειρήσεις θα δημιουργηθούν και θα επενδύσουν στο πολύ χαμηλό και άρα συμφέρον κόστος του εμπορεύματος: «ανθρώπινη εργασία». Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρεται από τον Π. Γκλोटζ (P. Glotz: Μανιφέστο για τη Νέα Ευρωπαϊκή Αριστερά). Στις ΗΠΑ την εποχή της δυναμικής εμφάνισης της πληροφορικής τεχνολογίας στην αγορά, η IBM δημιούργησε μερικές δεκάδες χιλιάδες νέες θέσεις εργασίας (ελάχιστες για την εθνική οικονομία), αλλά μια νέα επένδυση (σε παραγωγή Pizza) στον κλάδο του επισιτισμού, με τη χρήση της καινοτόμου μεθόδου της “home delivery” (διανομής κατ’ οίκον) απασχόλησε πολλές-πολλές δεκάδες χιλιάδες νέους απασχολούμενους. Μόνο που οι τελευταίοι ήταν χαμηλόμισθοι και με ελάχιστες καλύψεις. Δεν θα υπήρχαν οι διαθέσιμοι για αυτή την απασχόληση και αμοιβή, αν δεν είχε μεσολαβήσει η επίδραση των εκσυγχρονισμών και, μεταξύ αυτών, των αυτοματισμών. «Περισσότεροι, αλλά πολύ φθηνότερου κόστους, εργαζόμενοι» είναι το μήνυμα που μας διαβιβάζουν οι προηγούμενες εμπειρίες για την τεχνολογία. Όσο οι εμπορευματικές σχέσεις στην αγορά διαπνέονται από τους ίδιους κανόνες συναλλαγής, διαφαίνεται ότι θα συμβαίνει το ίδιο ή κάτι ανάλογο. Εφόσον αυτές οι σχέσεις ξεπεραστούν με κάποιο τρόπο και κάποια μελλοντική συγκυρία τότε βέβαια πολλά θα αλλάξουν. Τι ακριβώς; Κανείς δεν μπορεί να γνωρίζει και όποιος τό κάνει, απλώς, διακινδυνεύει να μπερδεύει την πρόγνωση με το τυχαίο αποτέλεσμα του παιγνίου των ζαριών. Συμπερασματικά και νέες, έστω οριακά περισσότερες, άυλες υπηρεσίες μπορούν να δημιουργηθούν και μεγαλύτερη απασχόληση μπορεί να παρατηρηθεί στο μέλλον. Το κόστος εργασίας σε αυτές τις συνθήκες θα συγκρατηθεί, για να αυξηθούν τα κέρδη. Αυτή είναι η γνωστή εξίσωση των τεχνολογικών επιτευγμάτων!

6. Τι μπορεί να γίνει με το πλεονάζον ανθρώπινο δυναμικό υπό αυτές τις συνθήκες όταν και στο πεδίο της γνώσης και της εκπαίδευσης μειώνεται η διαμεσολάβηση της συγκεντροποίησης των μεγάλων επιχειρήσεων και οργανισμών; Πιο συγκεκριμένα όταν οι υπηρεσίες διαδικτύου αυξάνουν την αυτοεξυπηρέτηση, την αυτομόρφωση, την αυτοαπασχόληση.

A.N. Λύτρας: Πάντα στις οικονομίες της αγοράς υπήρχε το παράλληλο με την απασχόληση και «πλεονάζον» ανθρώπινο δυναμικό. Στην εποχή της χειροτεχνίας ήταν οι ανειδίκευτοι εργάτες που ως ακτήμονες είχαν ελάχιστες δυνατότητες ένταξης στις, κρίσιμες για την οικονομία, μονάδες της παραγωγής. Μεταξύ τους συμπεριλαμβάνονταν οι γυναίκες χωρίς κανένα εισόδημα και κάμποσα παιδιά (αρκετά ορφανά). Η Βιομηχανική Επανάσταση έκανε τους πρώην ειδικευμένους εργάτες «πλεονάζοντες» και ενέταξε τους ανειδίκευτους, τις γυναίκες και τα παιδιά, σε πρωτοφανείς μάζες και με ελάχιστους μισθούς στην απασχόληση. Η δεύτερη Βιομηχανική Επανάσταση διέυρυνε τις μάζες των ανειδίκευτων με κορυφαίο τρόπο και πρόσθεσε και κάμποσους ειδικευμένους στη διοίκηση και την οργάνωση για να κατευθύνουν με επιστημονικό τρόπο τους πρώτους και να διαχειρίζονται τη διαδικασία. Η τρίτη Βιομηχανική Επανάσταση (την οποία ακόμη βιώνουμε) απομάκρυνε τα ειδικευμένα στελέχη της διαδικασίας και ενοποίησε την εργασία, μέσω της απλοποίησης, που επιτελούν οι μεγάλες μάζες των εργαζομένων είτε στις υπηρεσίες είτε στη βιομηχανία. Για να έχει επιτυχία το εγχείρημα έπρεπε οι εργαζόμενοι να έχουν ένα προσδιορισμένο

επίπεδο γενικής παιδείας και πολλές περιοδικές ανανεώσεις προσόντων, προκειμένου να μπορούν να συνεχίσουν να απασχολούνται. Εδώ γεννώνται κάποιες δυνατότητες για να βελτιωθεί το μέσο επίπεδο του εργαζόμενου ανθρώπινου δυναμικού και να αξιοποιηθούν δυνατότητες εφόσον δεν είναι απλώς εργαλειακές για την απασχόληση. Αυτός ο σχετικός «πλεονασμός» της γνωστικής δυνατότητας των ατόμων θα μπορούσε να αποτελέσει ένα αξιοποιήσιμο κοινωνικό «μέγεθος». Χρειάζεται εντούτοις συλλογικές προσπάθειες και πολλές καινοτομίες. Μέχρι τότε, οι προσπαθούντες «πλεονάζοντες» θα ανταγωνίζονται μεταξύ τους για να αποκτήσουν πολλά πιστοποιημένα προσόντα, τα οποία θα διαθέτουν με ευελιξία και συνήθως φθηνότερα στους υποψήφιους εργοδότες τους. Αυτό θα γίνεται, όσο πιστεύουν ότι είναι «πλεονάζοντες». Οι υποψήφιοι εργοδότες τους τούς περιμένουν, ως ευέλικτα διαθέσιμους για την σκληρή και αποδοτική, καθημερινή ή περιοδική εργασία και τις ελάχιστες αξιώσεις τους. Μα αφού εκείνοι πιστεύουν ότι είναι πλεονάζοντες....., έ τότε ας διευρύνουμε τη φαντασία και τους φόβους τους. Είναι χρήσιμο και αποδοτικό.

7. Εάν δεχθούμε ότι το διαδίκτυο αυξάνει τις δυνατότητες απασχόλησης, αυτό γίνεται μέσω της μισθωτής εργασίας ή μέσω της αυτοαπασχόλησης και του συνεργατισμού;

□ A.N. Λύτρας: Είναι αλήθεια ότι στην εποχή μας έχουν συντελεστεί δύο μείζονες εξελίξεις στην οργάνωση της εργασίας και της παραγωγής. Σε αμφότερες έχω ήδη τοποθετηθεί ακροθιγώς. Θα σχολιάσω τα ζητήματα που τις αφορούν πιο συστηματικά:

α) Στην οργάνωση της εργασίας ξεχωρίζει η συγκρότηση και η διαρθρωτική επιβολή των «ομάδων εργασίας», οι οποίες συνήθως έχουν διευρυμένη αυτενέργεια ή είναι αυτό-διευθυνόμενες, χωρίς άλλες διευθυντικές (παρά μόνο κάποιους συντονιστές ή αξιολογητές έργου) ομάδες να επεμβαίνουν στους ρόλους τους. Η λειτουργία των «ομάδων εργασίας» υπερβαίνει τα παλαιότερα εσκαμμένα της γραφειοκρατικής ιεράρχησης, της «τμηματοποίησης» και της μεγάλης εξειδίκευσης των προϋποθέσεων ένταξης, αλλά και του καταμερισμού των αναγκαίων έργων. Στο εσωτερικό τους ενσωματώνονται εργαζόμενοι με διαφορετικά καθεστώτα εργασίας. Πλήρως και κανονικοί εργαζόμενοι, μερικώς απασχολούμενοι, άλλοι εργαζόμενοι από ευέλικτα καθεστώτα εργασίας, εργαζόμενοι που τυπικώς είναι εξαρτημένοι από άλλους εργοδότες (οι λεγόμενοι «δανεικοί»), εργαζόμενοι που συνεργάζονται συγκυριακά διά μέσου άλλων επιχειρήσεων που τυπικά είναι προμηθευτές υπηρεσιών, αυτοαπασχολούμενοι (παλαιού τύπου με ιδιοκτησία) και εργαζόμενοι που είναι αυτοαπασχολούμενοι νέου τύπου (π.χ. τηλεεργαζόμενοι). Το φαινόμενο υπάρχει τόσο στην κλασική βιομηχανία όσο και τις υπηρεσίες (ασφάλειες, τράπεζες, μεταφορές, χρηματοοικονομικές υπηρεσίες, επικοινωνίες, επιχειρήσεις παραγωγής και συντήρησης ηλεκτρονικών προγραμμάτων, ηλεκτρονικό εμπόριο κλπ). Στην ουσία οι πρωτοπόρες και εξαιρετικά ανταγωνιστικές επιχειρήσεις αποποιούνται μεγάλο μέρος της πρακτικής άσκησης του διευθυντικού δικαιώματος (ως εξαιρετικά εξοδευτικό) και κρατούν το όσο το δυνατόν μεγαλύτερο κερδοσκοπικό αποτέλεσμα. Αυτές οι διαπιστώσεις σημαίνουν ότι υπάρχει πολύ περισσότερος χώρος για τη συμμετοχή εργαζομένων που δεν είναι εξαρτημένοι μισθωτοί (συμβαίνει ήδη σε ένα βαθμό στη Βρετανία και την Ολλανδία) και είναι από τυπική άποψη εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό. Παράλληλα μπορεί να προωκείται η δυνατότητα όλοι όσοι είναι σήμερα μισθωτοί να εμφανιστούν στο εγγύς μέλλον ως ανεξάρτητοι επαγγελματίες. Δεν υπάρχει σήμερα κανένα τεχνικό, τυπικό ή ουσιαστικό εμπόδιο. Ο δρόμος είναι ανοικτός. Μένει μια τελευταία πρόκληση: να αξιοποιηθεί η συλλογική συλλειτουργία, παρά την εργασιακή ανεξαρτησία.

β) Η μείωση του μεγέθους των δημόσιων δομών και ο περιορισμός των παροχών του κοινωνικού κράτους έχει διευρύνει την αδήριτη ανάγκη για την ανάπτυξη του συνεργατισμού και κάθε διάστασης της συνεταιριστικής ιδέας, της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας σε όλο το φάσμα των οικονομικών δραστηριοτήτων. Η ένταση της φτώχειας που πλέον συμβιώνει και με την ενεργή απασχόληση, οι εκκωφαντικοί θόρυβοι από τους εκρηκτικούς σπασμούς της ανεργίας, οι μεγάλες οικολογικές οχλήσεις και τα πολλαπλά κοινωνικά αδιέξοδα που γεννούν ανησυχία και πολυδιάστατους αποκλεισμούς απαιτούν την οργανωμένη, δημοκρατική και έγκαιρη συλλογική ενεργοποίηση της κοινωνίας των πολιτών, για την αξιοποίηση των ευκαιριών της συνεργατικής ιδέας και τη σύσταση μιας εναλλακτικής λύσης (του μη-κερδοσκοπικού τομέα), προς την αγορά και το κράτος. Πέρα από το κράτος (δηλαδή την απροκάλυπτη άσκηση του νόμιμου δικαιώματος της ισχύος) και την άμετρη κερδοσκοπία (την αγορά και τις κερδοσκοπικές επιχειρήσεις) είναι δυνατόν να υπάρξει ένας αποδοτικός οικονομικός χώρος, που είναι καινοτόμος, έγκυρος, έγκαιρος, με αξιοπρεπή ατομικά εισοδήματα των μελών του συνεργατισμού, αλλά χωρίς κερδοσκοπία. Και η απασχόληση είναι ευχερές να διευρυνθεί και οι συνθήκες εργασίας μπορεί να είναι καλύτερες και η δημιουργικότητα των παραγωγών μπορεί να ευνοηθεί (ακόμη και στην υλική παραγωγή) και το γενικό κόστος της κατανάλωσης μπορεί να γίνει πιο εύλογο και, βεβαίως, να ξεπεραστεί το πρότυπο της μισθωτής εξάρτησης σε ένα αναμφισβήτητο καινοτόμο πεδίο σχηματισμού του πλούτου. Οφείλουμε απλώς να σημειώσουμε μια αντίφαση που ως πρόκληση οφείλει να ξεπεραστεί από την κοινωνική οικονομία. Τα μέλη των συνεταιρισμών και εν γένει των συνεργατικών οργανώσεων είναι στην ουσία αυτοαπασχολούμενοι. Όταν όμως τα ίδια τα μέλη ή άλλοι συνεργάτες πιάνουν μια αμειβόμενη εργασία στον συνεργατισμό, στο σύνολό τους εμφανίζονται ως εξαρτημένοι μισθωτοί. Είναι απόλυτη οφειλή η υπέρβαση των απολιθωμάτων της μισθωτής εργασίας στην πρωτοπόρα κοινωνική οικονομία. Το αντίθετο θα σήμαινε ότι: ο δούλος θα επέλεγε τη σκλαβιά του, ως μέσο, για να απελευθερωθεί. Γίνεται;

8. Γιατί ενώ παντού βλέπουμε ότι το κράτος και η αγορά δεν μπορούν να καλύψουν την πλήρη απασχόληση για όλους, εντούτοις ελάχιστοι επιστήμονες ερευνούν τις δυνατότητες του τρίτου τομέα;

A.N. Λύτρας: Δεν συμφωνώ ότι δεν υπάρχουν αρκετές και σημαντικές προσπάθειες. Είναι αλήθεια ότι δεν βλέπουν συχνά τα φώτα της δημοσιότητας και σπανίως προβάλλονται τα πορίσματα και οι διαπιστώσεις τους. Δεν είναι σίγουρα επαρκείς σε αριθμούς και διαχειρίσεις, για να θέσουν και να λύσουν από μόνες τους τα προβλήματα προσέγγισης του ζητήματος, τις προοπτικές και τα στρατηγικά θέματα που θα επιβοηθήσουν την ανάπτυξη του τρίτου τομέα. Συνήθως στις κοινωνικές επιστήμες διατυπώνεται η άποψη πως: ένα κοινωνικό ζήτημα υπάρχει όταν το κοινωνικό υποκείμενο που τό απασχολεί θέτει με έντονο και ηχηρό τρόπο μια συγκεκριμένη διεκδίκηση ή ένα πλαίσιο διεκδικήσεων. Στο αγροτικό ζήτημα, οι ακτήμονες αγρότες, διεκδίκησαν με απίστευτες θυσίες την κατοχή ή την ιδιοκτησία στη γη. Σκεφτείτε: πόσο ηχηρά έχει θέσει ένα συλλογικό κοινωνικό υποκείμενο τη διεκδίκηση για την ενισχυμένη και αυτόνομη συνεργατική οικονομία; Αντίθετα ορισμένοι διανοούμενοι και μερικοί πρωτοπόροι της συνεργατικής ιδέας (στους οποίους ανήκετε αναμφισβήτητα) είναι αυτοί που κρατούν το αίτημα ζωντανό, αλλά όχι αρκετά ισχυρό για

να προβάλλεται ως αδήριτη κοινωνική ανάγκη και ως μια πρωτεύουσα κοινωνική υπόθεση. Μέχρι τότε η μείζονα ομάδα των διανοουμένων και των ερευνητών θα κάνει ό, τι καταλαβαίνει κάθε συγκυρία και ορισμένοι θα ερευνούν ό, τι χρηματοδοτείται επαρκώς σε συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές. Πάντα υπάρχουν και οι άλλοι. Μάλλον και ο ομιλών θεωρεί ότι ανήκει σε αυτούς, τους άλλους.